

İşlevsel Dilbilim Yaklaşımıyla Türkçede Sözcük Türleri Üzerine

Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ

Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Yusuf TEPELİ

Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Özet

Dili doğal yapısına uygun biçimde kategorilere ayırarak incelemek, dil çalışmalarının başlangıcından beri izlenen bir yoldur. Bunun sonucunda çalışma alanlarının sınırları belirlenmiş; ses bilgisi/bilimi, yapı bilgisi, kelime bilgisi ve söz dizimi gibi dil bilgisi dalları oluşturulmuş ve bu sınıflandırmaya uygun terimler kullanılmıştır. Sözcüklerin türlerine göre sınıflandırılması da kelime bilgisi bağlamında değerlendirilmiştir.

Ancak sınıflandırma ve tanımlama, dil hakkında oluşturulan tutuma ve uygulanan araştırma yöntemine göre değişebilmektedir. Türkçe dil bilgisi çalışmalarında da bu farklılık görülmekte; bir araştırmada zarf olan sözcük bir başka araştırmada sıfat ya da isim olarak değerlendirilebilmektedir. Ayrıca tanımlarla örnekler arasında da uyumsuzluklar gözlenmektedir. Bu durum kavram yanlışlarına neden olmakta; uygulamada sorunlar yaşanabilmekte; Türkçeyi öğrenen ve öğretenler için belirsizlikler oluşmaktadır. Türkçe eklemeli bir dildir. Bu, bütün kavram ilişkilerinin ek /edatlarla kurulacağı ve Türkçede bir sözcüğün görevinin, onun cümlede bulunduğu yer ile saptanamayacağı anlamına gelir. Buna rağmen Türk Dil bilgisi araştırmalarında ve Türkçe öğretiminde genellikle sözcüğün bulunduğu yer dikkate alınarak değerlendirilmektedir; “Güzel kitap” öbeğinde ‘güzel’ sözcüğü sıfat; “Kitap güzel.” Cümlesinde isim olarak; “O, güzel yazar.” cümlesinde ise zarf olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada işlevsel yaklaşımla sözcük türlerinin tartışılması amaçlanmaktadır. Türkçenin, yapısal nitelikleri doğrultusunda sözcük türleri bakımından sanıldığı kadar belirsiz olmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Türlerine göre sözcüklerin nasıl kavram ilişkisi kurduğu ve nasıl adlandırıldığı / nasıl adlandırılması gerektiği belirtilecek, sözcük türlerinin yapılandırmacı bir anlayışla kavranmasının okuma-anlama çalışmalarına katkısı değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: *işlev, ulam, sözcük türleri, bağımsal dil bilgisi, eksilteli yapı.*

Giriş

Dilbilimciler, “sözcük türleri”nden önce “sözcük” teriminin belirsiz olduğu (Lyons, 1983: 180) görüşünde birleşirler. Dile sistem yaklaşımını getiren Saussure “sözcüğün ne olduğuna

ilişkin sayısız tartışma hemen kuşkuya düşürür bizi. Biraz düşününce de sözcük kavramının bizim somut birim kavramımızla bağdaşmadığını görürüz.” (Saussure, 1998: 159) biçimindeki ifadesiyle bu belirsizliğe dikkat çekmiştir. Uzun, bütün bu tartışmaları “Sözcük, dil bilgisi çalışmalarında öteden beri hep sorun olmuştur. Dil kuramları sözcükten hiç vazgeçmemiş ama onunla ilgili sorunları genel geçer bir çözüme de kavuşturamamıştır.” (Uzun, 2004: 46) biçiminde değerlendirmiştir. Ancak dilbilim kuramcılarının gerek farklı terimler kullanarak gerekse farklı tanımlar yaparak sorunu kendilerince çözüme kavuşturduklarını belirtmek gerekir.

Sözcüklerin sınıflandırılmasında ulamsal (kategorik) yaklaşım yerine işlevsel yaklaşımı benimseyen araştırmacılar soruna ortaya koydukları kuram çerçevesinde çözümler geliştirmişlerdir. Örneğin bağımsal dil bilimi sözcüklerin dizisel bağlamda girdikleri ulama göre değil; dizimsel düzlemde oluşturdukları bağımlılıklara, bir başka ifade ile cümle içinde üstlendikleri işleve göre değerlendirilmesini önerir. Bu yaklaşım, “sözlüksel” olanla “sözdizimsel” olanın ayrılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu ayırım hem inceleme alanını sınırlandırarak hem de belirli sınıflandırma ölçütleri oluşturarak çelişkisiz değerlendirmelere yani bilimsel nitelikli bilgi üretilmesine olanak sağlar.

Dil incelemelerini yönlendiren ulamsal (kategorik) yaklaşım kullanılan terimler açısından da karmaşaya ve önemli kavram yanılgılarına neden olmaktadır. Örneğin ‘zarf’ tıpkı sıfat, bağlaç, edat gibi bir sözcük türü, ‘tümleç’ ise özne, nesne veya yüklem gibi bir cümle ögesidir. Bu durumda ‘zarf tümleci’ terimi dilin hem sözlüksel hem de söz dizimsel boyutu ile ilişkilendirileceği için belirsizleşmektedir. Oysa dil sisteminin iki boyutlu yapısının kavranması açısından sözlüksel bağlam için “tür” söz dizimsel bağlam için ise “görev/işlev” belirleyen terimlerin kullanılması önemlidir.

1. İşlev Kavramı ve Dilin İşlev(ler)i

“Dilin, dil birimlerinin dış dünya, düşünce, konuşan bireyler vb. açısından yerine getirdiği, üstlendiği iş; dilin, dil birimlerinin belli bir amaçla kullanılışı; bir tümcede bir dil biriminin öbür birimlerle ilişkisi aracılığıyla yerine getirdiği iş, görev” olarak tanımlanabilecek ‘işlev’ terimi Saussure’ün ‘yapısalcı’ dilbilim anlayışına karşı oluşturulan dilbilim yaklaşımının da temelini oluşturmuştur. Aslında dili bir “göstergeler topluluğu olarak tanımlayan Saussure de dil birimlerinin ‘gösterme’, ayırt etme ölçütünden yola çıkarak işlevi de yapının bir parçası olarak değerlendirmiştir. Ancak işlevsel dilbilim yaklaşımı çerçevesinde dilin ve dil birimlerinin işlevleri yönlendirici olmuştur.

Martinet’ye ve genellikle de işlevselcilere göre dilin birincil işlevi bildirişimi sağlamaktır; bu işlev, gösterim ya da gönderge işlevine yakından bağlıdır. Gösterim işlevi, sözü edilen olgunun, dil dışında yer alan gerçeğin gösterilmesiyle ortaya çıkar. Ruhbilimci K. Bühler’in saptamalarına göre anlatımsallık işlevi, konuşucunun söz ettiği olgu karşısındaki düşünsel ya da duygusal tutumuna ilişkindir. Çağrı işleviyse, dinleyiciye dönüktür. R. Jakobson, bunlara ilişki, üstdil, ve yazın olmak üzere üç işlev daha ilave etmiştir. Bunlardan birincisi konuşucuyla dinleyici arasındaki ilişkiye, ikincisi kullanılan düzgüye, üçüncüsü doğrudan doğruya bildiriye dönüktür.

Bu yaklaşımlar, dilin temel işlevinin ‘insanlar arasında iletişim kurmak, bildirişim sağlamak’ olduğu ön kabulünden yola çıkmaktadır. Ancak, “İnsan neden iletişim kurma ihtiyacı duyar?” sorusuna verilebilecek pek çok yanıtın en yaygın olanı dilin daha öncelikli

işlevlerine de dikkat çeker: “Duygu ve düşüncelerimizi aktarmak için iletişim kurarız” cevabı, insanın dünya ile ilişkisini yansıtır. Çünkü ‘duygu’ ve ‘düşünce’leri somutlaştırmak için de dile ihtiyaç vardır. Düşünme sürecinin aşamaları da diyebileceğimiz iletişim öncesi edimleri şöyle sıralamak mümkündür:

- 1.Nesneleri algılama
- 2.Nesneleri adlandırma
- 3.Benzerlikleri ve/veya farklılıkları yani nitelikleri fark etme
- 4.Nitelikleri adlandırma
- 5.Nesnelerle niteliklerini birleştirme. (Börekçi, 2009)

Dil bu süreçlerin gerçekleşmesinde en önemli görevi üstlendiği için ve bu süreçlere göre şekillendiği için kültür yaratma ve kültür aktarma niteliklerinden söz edilir. “Dil, yalnızca bildirişmeyi gerçekleştiren bir araç olarak kalmaz; toplumla, onun kültürüyle olan ayrılmaz bağları dolayısıyla toplumun çeşitli özelliklerine, yaşayışına, inançlarına, geleneklerine, tarihine ışık tutan önemli bir toplumsal kuram olarak karşımıza çıkar. Bireyin ve toplumun kültür varlığı olarak belirir.” (Atabay-Özel-Kutluk, 2003: 15)

Bu nitelikleriyle dil, bir toplumun dünyayı anlama ve anlamlandırma biçimini somutlaştıran bir sistem olarak da değerlendirilebilir. Bu durumda dilin temel işlevlerinden birinin insanla dış dünyadaki varlıklar arasında ilişki kurmak olduğu söylenebilir. (Börekçi, 2009)

Dilin bu temel işlevinin genelde dil sisteminin özelde de doğal dillerin yapılanmasında yönlendirici olduğu söylenebilir. Çünkü dil olgusu onu oluşturan toplumun nesnel gerçekliği algılaması, adlandırması ve anlamlandırması amacına uygun biçimde yapılanmıştır. Bu amaçlılık seslerden sözdizimine kadar bütün aşamalarda belirleyici olmakta; nesnel gerçekliğe uygunluk dilin doğasını oluşturmaktadır. Bu durumda dil birimlerinin sınıflandırılmasında bu niteliğin göz ardı edilmemesi önem kazanmaktadır.

2. Dilin Temel İşlevi ve Sözcük Türleri

Sözcük (kelime) dilin temel birimlerinden biri olarak kabul edilmekte (Günay, 2007: 11), tek başına nesnel gerçekliğe gönderimde bulunduğu vurgulanmaktadır: “Bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan, aynı dili konuşan kişiler arasında zihinde tek başına kullanıldığında belli bir kavrama karşılık olan somut veya belli bir duygu ve düşünceyi yansıtan soyut yahut da somut ve soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimi.” (Korkmaz, 1992: 100) Ergin’e göre ise “Kelime, mânâsı veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğudur” (Ergin, 1999: 95) Bu tanımlarda sözcüğün hem dizisel (paradigmatik) hem de dizimsel (sentagmatik); bir başka ifade ile hem sözlüksel hem de söz dizimsel işlevinden söz edilmektedir.

Dilbilimciler, sözcük teriminin belirsiz olduğu (Lyons, 1983: 180) görüşünde birleşirler. Dile sistem yaklaşımını getiren Saussure “Sözcüğün ne olduğuna ilişkin sayısız tartışma hemen kuşkuya düşürür bizi. Biraz düşününce de sözcük kavramının bizim somut birim kavramımızla bağdaşmadığını görürüz.” (Saussure, 1998: 159) biçimindeki ifadesiyle bu belirsizliğe dikkat çekmiştir. Tesnière (1959: 25) Vendreys’e gönderimde bulunarak dilbilim için “nazik” bir kavram olduğunu belirtir. Uzun, bütün bu tartışmaları “Sözcük, dil bilgisi çalışmalarında öteden beri hep sorun olmuştur. Dil kuramları sözcükten hiç vazgeçmemiş

ama onunla ilgili sorunları genel geçer bir çözüme de kavuşturamamıştır.” (Uzun, 2004: 46) biçiminde değerlendirmiştir. Ancak dilbilim kuramcılarının gerek farklı terimler kullanarak gerekse farklı tanımlar yaparak sorunu kendilerince çözüme kavuşturduklarını belirtmek gerekir.

Terim olarak tartışmasız bir tanıma kavuşturulamamış olan sözcüğün sınıflandırılması konusunda da farklı yaklaşımlar sergilenmektedir. Bilindiği kadarıyla Aristo’dan başlayan denemeler günümüze kadar devam etmiş ama sözcük türleriyle ilgili karışıklıklar -özellikle Türkçede- hâlâ giderilememiştir.

Sözcükleri sınıflandırma denemesine girilirken öncelikle şu soruları sormak yerinde olacaktır:

Sözcükler neden sınıflandırılır?

Sözcükleri sınıflandırmak dil olgusunun anlaşılmasına ne gibi katkı sağlar?

Sözcüklerin sınıflandırılması bir sözcük/sözlük bilim sorunu mudur yoksa söz dizimi sorunu mudur?

Bu sorulara verilecek yanıtlar, sözcüklerin nasıl sınıflandırılacağı konusunda bir yaklaşım oluşturulmasına da zemin hazırlayacağı gibi sorunun veya konunun sınırlandırılmasına, kuramsal çerçevesinin belirlenmesine de yardımcı olur. Çünkü dil incelemelerinde karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, dile biçim ve anlam bütünlüğü olan bir dizge olarak değil de anlamdan soyutlanmış ve bağımsız bölümlerin yan yana gelmesiyle oluşmuş bir yığın olarak bakma eğilimi. (Üniversitelerdeki dil bilgisi öğretim programlarının genellikle; Dil bilgisi I: Ses Bilgisi, Dil bilgisi II: Şekil Bilgisi, Dil bilgisi III: Kelime Bilgisi, Dil bilgisi IV: Cümle Bilgisi biçiminde düzenlenmiş olması bu yaklaşımı ulamsal yaklaşımı gösteren bir örnek olarak değerlendirilebilir.)

Dilbilimciler tarafından yapılan sınıflandırmalar bu sorular bakımından değerlendirildiğinde farklı soru ve yanıtların farklı yaklaşımlara neden olduğu görülür. Örneğin geleneksel dil bilgisi incelemelerinde ağırlıklı olarak “ulamsal (kategorik) yaklaşım” benimsenmektedir. Bağımsal sözdizim kuramını oluşturan Lucienne Tesnière (1959) ulamsal yaklaşıma karşılık işlevsel yaklaşımı benimsemiş ve söz dizimsel bir sınıflandırma yaparak sorunu çözmüştür:

Ad (isim)/özne

Fiil (eylem/yüklem)

Sıfat (adın/öznenin belirteni veya niteleyen/niceleyeni)

Zarf (fiilin tamlayanı veya tümleyenini)

Dilin temel işlevi yani nesnel dünyayı kurmaca dünya ya aktardığı dikkate alınırsa herhangi bir dilin sözcüklerinin nesnel dünyasında var olan ulamları dile aktardıkları görülür. Dil ile nesnel gerçeklik arasındaki ilişki şöyle bir tablo ile genelleştirilebilir:

Şeyler Dünyası (Gerçek Dünya)	Nesneler/ Kavramlar	Nesnelerin Nitelikleri	Nesnelerin İlişkileri	Nesnelerin Oluş/kılışlar
Sözcükler Dünyası	Adlar	Sıfatlar	Ek/Edatlar	

(Dil)	Zamirler	Zarflar	Bağlaçlar Ünlemler	Eylemler
-------	----------	---------	-----------------------	----------

Nesneler, nesnelere nitelikleri ve ilişkileri ile nesnelere oluş/kılışı arasındaki çizginin kalın çizilmiş olmasının nedeni dilde temel kabul edilen iki karşıtlığı belirtiyor olması: İsimler ve fiiller. Bazı filozoflar veya dil bilimciler iki sözcük türünden; bazıları da -ilişki adlarını da ayırarak- üç sözcük türünden bahsetmişlerdir. Örneğin “nesne tabirini hareket dışında kalan şeylerin hepsi için kullanan” Ergin’e göre “Mânâ veya vazife bakımından üç çeşit kelime vardır. 1. İsimler 2. Fiiller 3. Edatlar” (Ergin, 1999: 216) Ona göre niteleyen ve temsil eden göstergeler de isimdir. Durak da sıfatın bir sözcük türü olmadığını ifade etmektedir: “Sıfat adın bir niteliğini belirtmez. Adın gönderdiği nesne ile, genelleştirirsek şey ile ilgili bir nitelik de soyut düzlemde o niteliğin adıdır.” (Durak, 2000: 14) Bu görüşler tartışılabilir ancak burada nesne ile niteliğinin birbirinden farklı şeyler olduğunu onları karşılayan dilsel göstergelerin de farklı ulamlarda değerlendirilmesi gerektiğini belirtmekle yetinilecektir. Sıfat yerine önad ya da nitelik adı denebilir ancak nesnelere/kavramları karşılayan adlardan farklı oldukları kesin. Zaten sözlüksel nitelikleri sözdizimsel ilişkileri de farklı. Örneğin isimler bağımsız biçimbirim niteliği taşıırken zarflar ve sıfatlar bağımlı biçimbirim niteliği taşımaktadır. Zarflar ve sıfatlar işletme eki alamamaktadır. Bütün bu farklılıklar farklı ulam oluşturmaya yetmez mi?

Adına ne denirse densin bir sözcük yukarıdaki tabloda belirlenen ulamlardan birine kolayca sokulabilir, ancak yanıtlanması gereken önemli bir başka soru çıkar karşımıza :

Sözcüklerin sınıflandırılması, sözlüksel bir sorun mudur, sözdizimsel bir sorun mudur? Bu sorunun cevabını vermeden yapılacak türsel çözümlemelerin çıkmaza girme olasılığı yüksek görülmektedir. Daha önce ifade edilen sözcük tanımları bu konuda belirsizdir. Daha doğrusu hem sözlüksel hem de sözdizimsel yönlerini öne çıkarmakta bu da karışıklığa neden olmaktadır. Çünkü söz dizimi söz konusu olduğunda anlam yerine görev ve işlev ortaya çıkmakta; bu kavramlar da sıklıkla birbirine karışabilmektedir. Örneğin Uzun’un şu değerlendirmesinde bu durumu görmek mümkündür:

“Sözcük türü kavramının nasıl algılanırsa daha az rahatsız edici olacağına dair şu tümleç çiftlerine bakalım:

Ali dün ders çalıştı.

Ali sabaha kadar ders çalıştı.

Geleneksel yaklaşıma göre ilk tümcede ad/belirteç/ad/ eylem türlerinde, ikinci tümcede /ad/ad/ilgeç/ad/ eylem türlerinde sözcük dizimleri yer almaktadır. Ne var ki ilk tümcede dün sözcüğü, ikinci tümcede ise sabaha kadar “ilgeç grubu” eylemi aynı açıdan (“zaman”) nitelirmede ortaklık göstermektedir. (Uzun, 2004: 68)

Sözlüksel boyutta değerlendirilecek olursa ‘dün’ün “belirteç” değil “ad” olduğu görülür. Çünkü bir zaman dilimini karşılamaktadır. İkinci cümledeki sabah da aynı nedenle ad, kadar ise anlamsal değil, işlevsel bir sözcük olan “ilgeç” ulamına girer.

Türkçe Sözlük’e ya da herhangi bir dilin sözlüğüne bakıldığında sözcüklerin türlerinin belirtildiği görülür. Bundan hareketle sözcük türlerinin sözlüksel konumundan söz

edilebilir. Ancak sözlüksel anlamla söz dizimsel işlevin birbirine karıştırıldığı görülür. Örnek olarak Türkçe Sözlük'teki dün maddesi incelenebilir:

dün. is. 1. Bugünden bir önceki gün: "Dün gece uyuyamadım da biraz başım ağrıyor." -P. Safa 2. Geçmiş: "Bugünü anlamak için dünü bilmek gerek." 3. zf . Bugünden bir önceki günde: "Dün söyledi." 4. zf. Kısa bir süre önce." (TS, 2005:586)

Aynı sözlükte zarf terimi, "... 4. dil bilgisi Bir fiilin, bir sıfatın veya bir zarfın anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik, soru kavramları bakımından etkileyen kelime, belirteç: Az yaşamıştı. Geç kalınca utandı gibi." Biçiminde tanımlanmış. "dün"ün zarf olduğu ifade edilen "dün söyledi" cümlesinde ise dün fiili değil, yüklemi belirtmektedir. Yani tümleçtir. Yüklem ile fiilin aynı dil bilgisel konumda olmamaları zarf ile zarf tümleci de aynı konumda değildirler. Birincisi sözlüksel, ikincisi söz dizimsel sınıflandırmayı ifade eder.

Bilindiği gibi ulamları belirleyen nitelikler karşıtlıklar, yani benzerlik veya farklılıklardır. Benzer özellikler dizileri, farklı özellikler de dizimleri oluşturur. Bu açıdan incelendiğinde zarfın "niteleyen" kümesinde yer aldığı ve nesne/kavram karşılığı olan isimden farklı olduğu görülür. Buna rağmen Türk Dil Bilgisi çalışmalarında aynı birim sıklıkla hem zarf hem de isim olarak değerlendirilmekte; bu nedenle Türkçenin sözcük türleri bakımından belirsiz olduğu belirtilmektedir. Oysa bu belirsizlik Türkçenin yapısal niteliklerinden ziyade dil bilimcilerin tutumlarından kaynaklanmaktadır. Bu tutum, belirsizliği Türkçenin yapısıyla ilişkilendirecek kadar yaygınlaşmıştır. Örneğin Deny Altay dillerinin biçim düzeyinde yapısal özelliklerini sıralarken on ikinci madde olarak isimlerin, bir nesne adı, bir sıfat veya bir zarf işlevinde kullanılabildiğini; bu bakımdan bir belirsizliğin olduğunu; özellikle sıfatlarla zarflar arasındaki bu karışıklığın sık görülen bir durum olduğunu belirtmiştir. (Meillet, et Cohen , 1952: 322-330)

Sıfatlarla zarflar niteleyen kümesinin elemanları olarak aynı dizide yer alır. Türkçe dil bilgisi kitaplarında da ismi niteleme durumunda sıfat; fiili, zarfı veya sıfatı niteleme durumunda zarf oldukları belirtilir. Bu değerlendirme Türkçenin yapısı ile çelişmektedir. Çünkü eklemeli bir dil olan Türkçede sözcüğün görevini onun cümlede bulunduğu yer değil; sözcüğe eklenen ek veya edatlar belirler. Deny, bu yapısal özelliği "Bütün sözlüksel ve dil bilgisel işlevler eklerle sağlanır." biçiminde ifade etmekte; ancak bununla çelişen "Diğer dillerden farklı olarak kök (veya köken) halindeki sözcükler herhangi bir çekim eki almaksızın cümlede kullanılabilirler. Bütün fiil kökleri emir 2. teklik şahıs, isim kökleri de genellikle tekil özne görevinde kullanılır." (Deny: 1952:) yargısında bulunmaktadır. Bu yargı, yazarın Türkçede kavram ilişkisi kuran sıfır biçimbirimini (Ø) (Gemalmaz, 1982) dikkate almamasından kaynaklanmaktadır. Alıntıda ifade edildiği gibi fiil kökü (bir başka deyişle sözlüksel bir öge) olan "gel-" ile emir ikinci teklik şahıs bildiren yani söz dizimsel bir öge olan "gel- Ø- Ø" arasında fark vardır. (Örneğin birincisi başka çekim eklerine izin verirken ikincisi vermez.)

Ekonomik bir sistem olan dilin birinci ve ikinci eklemleme düzlemlerinde etkili olan kanunlardan biri en az çaba kanunudur. Bütün dillerde olduğu gibi Türkçede 1/1 oranında "anlaşılan" belirtilen/nitelenenler silinir. Bu kural, Türkçenin ses ve söz diziminde de kullanılmakta; bu nedenle eksilteli yapılar ortaya çıkmakta; üstelik bu kullanımlar ifadeye "söylem" değeri katmaktadır. Bu işlevi dikkate almadan yapılan sınıflama, bu söylem değerini de ortadan kaldırmaktadır.

Sözcük türlerini belirlemede her düzeyde sıfırlaşan biçimbirimlerin göz ardı edilip edilmemesi önem taşımaktadır. Deny'nin ve Uzun'un belirttiği karışıklığın nedeni de büyük ölçüde bu yaklaşımdır. Örneğin nitelenenin -1/1 ihtimalle anlaşıldığı için- silindiği yapılar, sıfatların isim olarak kullanıldığı düşüncesinden hareketle "adlaşmış sıfat" kavramını doğurmuştur. Gerçekte sıfatın adlaşması söz konusu değildir. Sadece "anlaşılabilir" olduğu zaman nitelenenin silinmesi söz konusudur. Çünkü "en az çaba" kanunu, Türkçe söz diziminin her aşamasında uygulanabilmekte; bu nedenle de eksilteli yapılar çok sık kullanılmakta; üstelik bu kullanımlar ifadeye "söylem" değeri katmaktadır. Bildirişimin gerçekleşmesi bir başka ifade ile iletinin alıcıya ulaşabilmesi için yüzeysel birinci eklemlilik düzlemindeki eksiltelerin ikinci eklemlilik düzleminde tamamlanması gerekmektedir.

Örneğin "O benimdir, o benim milletimdir ancak" sözcüsünün anlaşılması için "O [yıldız] benim [yıldızım]dir, o [yıldız] benim milletimin [yıldızı]dır ancak." biçiminde tamamlanması gerekmektedir. Türkçeyi ana dil olarak öğretme amacıyla hazırlanan bir kitapta yer alan örnek ise anlama ve/veya anlatma becerisinin neden yeterince kazandırılmadığını gösterir niteliktedir:

"Çocuk çok akıllıdır. Bu tümcede -li ekiyle türetilen "akıllı" addır.

Çok akıllı çocuktur. Bu tümcede ise "akıllı" sıfattır, "çocuk" adını nitelemiştir, sıfat tamlaması kurmuştur" (Sarica – Gündüz, 2005).

Yüzeysel yapıdaki eksiltelerin dikkate alınmaması sözcük türleri ile ilgili bir başka yanılgıya da neden olmakta; sözcüğün bulunduğu yere göre değerlendirilmesine zemin hazırlamaktadır. Dil bilgisi öğretiminde sıkça kullanılan ve sıfatın adlaştığını, edatın isim olarak kullanılabileceğini ya da bir sıfatla nitelenebileceğini öne süren örnekler Deny'nin "Türkçe, sözcük türleri bakımından belirsizdir." biçimindeki değerlendirmesine de dayanak teşkil etmektedir:

Ben güzele güzel demem/ Güzel benim olmayınca dizelerinde "güzel" bir kavramın ya da nesnenin adı değil; niteliğidir. Burada sözü edilen "güzel kız"dır. Sözceleme öznesi (Karaca Oğlan), Türkçedeki eksiltme imkânını kullanırken kavramdan ziyade o kavramın niteliğini vurgulamıştır. (Sıfat tamlamalarında vurgu zaten sıfattadır ancak nitelenen ismin eksiltilmesi sıfatın vurgusunu daha da arttırmıştır.)

"Senin gibisini görmedim." cümlesinde 'gibi' edatının adlaşarak (ikinci teklik şahıs zamiri olarak adlandırılan sen zamirine rağmen üçüncü teklik şahıs ifade eden) /+sI/ tamlanan ekini aldığı ifade etmek de benzer bir yanılgının göstergesidir. Çünkü sıfatlar gibi edatların da ad olabilmesi için aktarıcılara ihtiyaç vardır. Türkçede bir sözcük türünün başka bir türe aktarılması yapım ekleriyle gerçekleştirilmektedir. Bu yapıda /+sI/ tamlanan eki olarak değil, niteleneni temsil eden ekleşmiş zamir olarak değerlendirilmelidir. /+sI/= biri=bir insan.

Bunun gibi pek çok örnek bir belirsizlik oluşturmaktadır. Bu yaklaşımla, Türkçede sözcüklerin türleri bakımından belirsiz olduğu; aynı sözcüğün hem sıfat hem isim hem de zarf olarak kullanılabileceği sıklıkla ifade edilmektedir. Bu tutum, belirsizliği Türkçenin yapısıyla ilişkilendirecek kadar yaygınlaşmıştır. Örneğin Deny Altay dillerinin biçim düzeyinde yapısal özelliklerini sıralarken on ikinci madde olarak isimlerin, bir nesne adı, bir sıfat veya bir zarf işlevinde kullanılabildiğini; Bu bakımdan bir belirsizliğin olduğunu; özellikle sıfatlarla zarflar arasındaki bu karışıklığın sık görülen bir durum olduğunu belirtmiştir. (Meillet, et Cohen , 1952: 322-330) Ancak genelde sıfat olarak kullanılan bir

sözlük biçimbirimi bir kavramı ya da nesneyi karşılıyorsa (meselâ özel isim ya da soyut isim olarak kullanılmışsa) isim olarak değerlendirilmelidir:

İlk Erciyes'te gördüm yüceyi,/ Doruklarında okudum heceyi. (ŞİBÖ, 179. s.) "yüce" sıfatı bu dizide "yücelik" anlamında isim olarak kullanılmıştır. Bu durumda Türkçenin sözlüğünde ayrı bir sözlüksel biçimbirim olarak yer almalıdır.

Sıfat / zarf belirsizliğinin de bir terim kargaşasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Sözcük türlerinin işlevleri yani kurabildikleri kavram ilişkileri ve bu ilişkileri kurma biçimleri ile bir türün diğer türe aktarılma koşul ve biçimleri dil bilgisinde belirlenmiştir:

Sıfatlar ve zarflar sözlüksel niteleyenlerdir. Bir başka ifade ile niteleme/belirtme işlevli sözcüklerdir. İsimler ise belirten veya belirtilen işlevi üstlenmek için hal ekleri almak zorundadırlar. Yani söz dizimsel işlevli sözcüklerdir. Bu sözlüksel ve söz dizimsel ilişkiler şöyle formüllendirilebilir:

sıfat + isim = sıfat tamlaması= isim

zarf+zarf = zarf tamlaması =zarf

zarf+sıfat= zarf tamlaması=sıfat

zarf+fiil=zarf tamlaması=fiil

Fiil + fiil işletme ekleri= yüklem

(İsim+hal eki)+(isim +hal eki)=İsim tamlaması=isim

İsim+hal eki=eyleyen, tamlayan, tümleyen

Görüldüğü gibi zarf ile sıfatın niteleyen olma özelliği ile sadece zarf tarafından nitelenebilme özelliği benzer, isimleri ve fiilleri niteleme özellikleri karşıttır. Bir sözcük seyrek olarak hem ismi hem de fiili niteler. Bu durumda da vurguları farklıdır:

EbeDİ gecesinde bu dönüşsüz seferin .... (Sıfat durumunda son hece vurgulu.)

Ebedî, yurdumun üstünde benim, inlemeli ... (Zarf durumunda ilk hece vurgulu)

Canı, cananı BÜTün varımı alsın da Hüda / Etmesin tek, vatanımdan beni DÜNyada cüda.

Huzur veren düşlerin vardı hani / Onlar ARtık masal mı oldu ... (Zarf durumunda ilk hece vurgulu)

ArTIK yemekler değerlendirilmeli. (Sıfat durumunda son hece vurgulu)

Sıfatla zarf arasındaki bu vurgu farkı tümleç - zarf ayrımının yapılmasını da gerekli kılmaktadır. Örneğin "ŞİMdi geliyorum." cümlesindeki "ŞİMdi" ile "şimDİ gelirim." cümlesindeki "şimDİ" söz dizimsel işlevleri bakımından birbirlerinden farklıdır. Birincisi fiili niteleyen bir zarf, ikincisi yüklemi niteleyen bir tümleç görevindedir. "ŞİMdi", "-yor" ekinin dile aktardığı zaman kavramını kuvvetlendirirken "şimDİ" gelirim yüklemine zaman bakımından tümlemiş, özelleştirmiştir:

ŞİMdi gel- = geliyor ol-, geliver-; şimDİ gelirim = İçinde bulunduğumuz zamanda gelirim. Yani "ŞİMdi" zaman zarfı; "şimDİ" zaman ismidir.

SONra gel- = gelecek ol- sonRA gelirim= Ertede, sonraki zamanda gelirim. (Börekcı 2005)

(BÜtün (elmalar)) çürümüŖ. (Çokluk zarfı tekil isimle kullanılamaz).

((BütÜN elma)lar) (niteleme sıfatı tekil ismi niteler).

3. Sonuç

Sözcüklerin sınıflandırılmasında dil sisteminin aşamaları (eklemlenme düzlemleri) dikkate alınmalı, kullanılan terimler bu aşamalara uygun olmalıdır. Yani sözlük bilimsel olan ile söz dizimsel olan birbirinden kesin olarak ayrılmalıdır.

Sıfat ve zarflar sözlük bilimsel niteleyenler olarak aynı dizide yer alır. Ancak sıfat ve zarf da kurdukları kavram ilişkileri bakımından farklı özellikler taşır ve parçalar üstü nitelikleri ile söz dizimsel bağımlılıkları açısından kesin olarak ayırt edilebilir.

Türkçede isimler ancak hal ekleriyle dizimsel boyuta taşınarak belrten/niteleyen, belirtilen/nitelenen, eyleyen veya tümleyen görevi üstlenebilir. Bu nitelikleri ile sözlük bilimsel niteleyenlerden kesin olarak ayrılır.

Dil, felsefe, psikoloji, sosyoloji gibi pek çok alanla da ilişkili olan karmaşık bir sistemdir. Bu sistemin incelenmesinde, sınıflandırılmasında veya değerlendirilmesinde farklı yaklaşımlarla farklı sonuçlara ulaşılması doğaldır. Ancak bilimsel incelemenin kendi içinde tutarlı olması ve ulaşılan bilgilerin birbiriyle çelişmemesi önemlidir. Bunun için de dilin işlevsel bir sistem olduğu gerçeğinden hareket edilmeli; farklı işlev üstlenen birimler farklı biçim olarak değerlendirilmelidir.

Her dilde olduğu gibi Türkçenin de kendine özgü yapısal özellikleri vardır. Bu özellikler sözcüklerin sınıflandırılmasında ve değerlendirilmesinde dikkate alınmalıdır. Türkçe sözcük türleri bakımından sanıldığı kadar belirsiz değildir. Ancak inceleme düzeylerinin iyi belirlenmesi, sözlüksel olan ile sözdizimsel olanın birbirine karıştırılmaması gerekmektedir

Kaynakça

- Atabay, N. Öze, S. Kutluk, İ. (2003) *Sözcük Türleri*, Papatya yayıncılık, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana.
- Börekçi, Muhsine (2009) *Yapı ve İşlev Bakımından Türkiye Türkçesinde Sözcükler*, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum.
- Börekçi, Muhsine (2005) *Türkçede Vurgu- Tonlama – Ölçü – Anlam İlişkisi Atatürk Ün. Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2005 Sayı:12 (s. 186 -206)
- Deny, J. (1952) "Langues Turques, Langues Mongoles, et Langues Toungouzes", *Les Langues Du Monde* 322-330 (Haz. Meillet, A. et Cohen M.) Paris.
- Durak, M. (2000), "Sıfat Bir Sözcük Türü Değil, Sözdizimsel Bir İşlevdir" *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* (8-18), Erzurum
- Ergin, M. (1999) *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım / Yayın / Tanıtım
- Gemalmaz, E. (1982) *Standart Türkiye Türkçesi (STTT)nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri*. Erzurum

- Korkmaz, Z. (1992) *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Lyons, J. (1983) *Kuramsal Dilbilime Giriş* (Çev. Ahmet Kocaman) Türk Dil Kurumu Yayınları
- Sarıca, .- Gündüz, M. (2005) *Türkçe Kitabı 7*, Fil Yayınları, İstanbul.
- Saussure, F. (1998) *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. Berke Vardar), MULTİLİNGUAL, İstanbul.
- Tesnière, L. (1959) *Éléments de Syntaxe Structurale*, Paris, Libraire c. Klincksieck.
- Türk Dil Kurumu (2005) *Türkçe Sözlük*
- Uzun, N. E. (2004) *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dil Bilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları